

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права / ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

11. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III із змін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [ред. М.І. Мельник, М.І. Хавронюк]. К. : Юридична думка, 2009. 1236 с.

13. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про Регіональну комісію з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про Апеляційну комісію Державної пенітенціарної служби України з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі» від 08.02.2012 р.

№ 222/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10 лютого 2012 р. за № 213/20526 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/laws/show/z0213-12>.

14. Інструкція про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі / Затверджено Наказом Міністерства юстиції України 08.02.2012 р. № 222/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10 лютого 2012 р. за № 213/20526 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/laws/show/z0213-12>.

15. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах / Міжнародний документ від 22.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/laws/show/997_009.

16. Протокол до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року / Міжнародний документ від 28.03.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/laws/show/997_018.

УДК 343.8

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Таволжанський О.В., к. ю. н.,
асистент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Висвітлено окремі аспекти міжнародних стандартів соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Наведено найбільш вузлові напрями, що сформульовані світовим співтовариством у сфері кримінально-виконавчого права. Сформульовано подальші перспективні аспекти дослідження інституту соціально-виховної роботи з засудженими.

Ключові слова: соціально-виховна робота, виховна робота з засудженими, виправлення, позбавлення волі.

Освещены отдельные аспекты международных стандартов социально-воспитательной работы с осужденными к лишению свободы. Приведены наиболее узловые направления, сформулированные мировым сообществом в сфере уголовно-исполнительного права. Сформулированы дальнейшие перспективные аспекты исследования института социальной-воспитательной работы с осужденными.

Ключевые слова: социальное-воспитательная работа, воспитательная работа с осужденными, исправления, лишения свободы.

Tavolzhanskyi O.V. INTERNATIONAL STANDARDS FOR SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH CONVICTS TO PRISON

The article deals with some aspects of international standards for social and educational work with convicts to prison. Shows the most nodal areas that are formulated by international community in field of penal law. Formulated further promising aspects of research institute of social and educational work with convicts.

Key words: social and educational work, educational work with prisoners, correction, imprisonment.

Постановка проблеми. Впровадження міжнародних стандартів і принципів у такий напрямок діяльності органів і установ як виконання покарань соціально-вихована робота із засудженими до позбавлення волі в сучасних умовах державотворення України є однією з передумов реалізації задекларованих у діючому законодавстві прав людини. Удосконалення законодавчого врегулювання механізмів соціально-виховної роботи із засудженими дозволить вирішити питання соціальної адаптації і підготовки засуджених до життя на волі, змінити в бік зменшення показників рецидивної злочинності, запобігти вчиненню злочинів у майбутньому.

Ступінь розробленості проблеми. Важливість удосконалення законодавчих механізмів

роботи у вказаній сфері безспірна. Незважаючи на ряд досліджень у сфері вирішення питань, пов'язаних із покращенням нормативного регулювання кримінально-виконавчих відносин методом імплементації міжнародних норм і принципів, сфера соціально-виховної роботи залишається не вивченою і знаходиться не на найкращому рівні. Хоча існує ряд спроб вдалих і не дуже вирішити ті чи інші питання безпосередньо, або певним чином пов'язаних із питаннями соціального підтвердження цієї тези свідчить значна кількість наукових напрацювань. У той же час відсутнє єдине бачення напрямку імплементації міжнародних стандартів і принципів у національне законодавство.

Необхідно відмітити вагомий вклад у наближення національного законодавства як у

сфері соціально-виховної роботи, так і кримінально-виконавчих правовідносин загалом до виважених норм міжнародного співтовариства таких учених, як В.А. Бадира, А.П. Гель, Т.А. Денисова, О.Л. Караман, О.Г. Колб, О.В. Лисодєд, А.Х. Степанюк та деяких інших. Однак саме міжнародно-правовому аналізу досліджуваного інституту на належному науковому рівні уваги в кримінально-виконавчому праві України не приділялось. Своїм дослідженням не ставимо за мету вирішити питання, а лише окреслити коло можливих напрямків для наукової дискусії.

Виклад основного матеріалу. Необхідність імплементації перевірених часом, чи найновіших міжнародних досягнень у сфері вдосконалення процесу врегулювання правовідносин все частіше стає об'єктом дискусій серед науковців. Потреба інтеграції України в міжнародне співтовариство є беззаперечною. Бути осторожні тих прогресивних ідей і досягнень, які наявні під час виконання – відбування покарань зарубіжних країн, у нинішній час дуже небезпечно. Правовідносини, що складаються під час двоєдиного процесу виконання – відбування покарань, мають бути своєчасно і в той же час поступово адаптовані до міжнародних стандартів. На нашу думку, це справа не одного року, тому будь-які стандарти чи прогресивні міжнародні досягнення можуть мати позитивний ефект їх запровадження через ряд зовнішніх і внутрішніх обставин.

Безперечна необхідність використання окремих позицій наявного у цій сфері досвіду інших країн є очевидною. Аналізуючи зарубіжний досвід, необхідно пройти шлях вдосконалення національного кримінально-виконавчого права, не втрачаючи своєї індивідуальності, певного позитивного досвіду.

В першу чергу вважаю за необхідне звернути увагу на ті норми, що діють у найрозвиненіших країнах світового товариства. На мою думку, лідерські позиції у сфері міжнародних стандартів спеціального характеру, що регулюють відносини у сфері виконання покарань, можна визначити за такими нормативно-правовими актами, як Мінімальні стандарти правила поведінки з ув'язненими (МСП) [1] та Європейські тюремні правила (ЄТП) [2], тому розкриття панівних ідей під час виконання-відбування покарання пропонуємо розпочати саме з аналізу зазначених документів. Слід звернути увагу на цілі існування установ виконання покарань, а також засоби їх досягнення, визначені у МСП та ЄТП, оскільки вони є базовими для визначення ролі місць позбавлення волі в суспільстві.

МСП у вступі визначає: «Генеральна Асамблея також рекомендувала державам-членам докласти всіх можливих зусиль для забезпечення впровадження Правил в їхні пенітенціарні та виправні установи і брати їх до уваги при розробці своїх національних законодавств». У правилі 58 закріплює: «Метою та виправданням вироку до тюремного ув'язнення або взагалі до позбавлення волі є, врешті-решт, захист суспільства та попередження таких, що загрожують суспільству,

злочинів. Цієї мети можна досягти лише у разі, якщо після відбуття строку покарання та повернення до нормального життя в суспільстві правопорушник виявляється не лише готовим, а й здатним підкорюватись законодавству та забезпечувати своє існування».

Вказане правило спонукає створити дві основні умови досягнення мети вироку: готовність правопорушника підкорятись законодавству та забезпечити своє існування, здатність жити за нормами діючого законодавства.

Правило 59 так визначає засоби досягнення названої мети: «Для цього заклад повинен використати всі виправні, виховні, моральні та духовні сили та види допомоги, які він має у своєму розпорядженні та визнає доцільними, застосовуючи їх з урахуванням потреб перевиховання кожного ув'язненого».

Подібне формулювання аж ніяк не означає, що суспільство можна відмежовувати від злочинності шляхом тюремного ув'язнення. Навіть навпаки, деякі науковці зазначають, що застосування тюремного ув'язнення не дуже впливає на рівень злочинності у суспільстві. Справедливо Правила вказують на те, що тюремне ув'язнення є виключною мірою, яку слід застосовувати лише тоді, коли безпеці суспільства дійсно завдається значна шкода. І в цьому випадку пенітенціарна система повинна прагнути забезпечити суспільну безпеку в майбутньому, після того як ув'язнений вийде на свободу. Негативний вплив позбавлення волі на особистість повинен бути зведений до мінімуму, наскільки це можливо, колишнього засудженого слід переконати переглянути свою злочинну поведінку та допомогти йому використати наявні можливості прийняття на себе соціальної відповідальності та входження в нормальне життя після звільнення.

Недарма правило 58 вказує на те, що практично всі ув'язнені рано чи пізно повертаються в суспільство. Часто ув'язнені повертаються до закінчення строку ув'язнення внаслідок пом'якшення вироку або умовно-дострокового звільнення. Якщо ув'язнений повернеться з в'язниці ще більше наповнивши свій арсенал нормами злочинного світу, суспільство не лише не отримає від цього користі, а й взагалі підштовхне до погіршення ситуації. Кримінологічні дослідження в усьому світі показали, що це один із найбільш поширених наслідків тюремного ув'язнення. Влада багатьох країн шукає способи зменшення шкоди для особистості та суспільства, що спричиняються тюремним ув'язненням, як перший крок у справі до полегшення адаптації ув'язнених до життя в суспільстві. Безперечно, це стосується удосконалення режиму виконання-відбування покарань, який має приділяти більшу увагу поверненню особи в суспільство. Правило чітко вказує не лише на те, що слід заохочувати формування соціальних відносин, бо саме соціальні навички, знання та здібності повинні сприяти законослухняному способу життя після звільнення.

Правило 59 визначає, що не існує єдиного шляху у справі перевиховання ув'язнених. Все різноманіття умов та проблем засудже-

ного має бути враховано, для цього слід мати у своєму арсеналі велику кількість реабілітаційних програм. Але всі ці програми об'єднуює те, що вони повинні надавати ув'язненим якомога більше можливостей нести відповідальність за свій вибір способу життя як під час ув'язнення, так і після звільнення.

Досягнення вказаних вище цілей можливе не лише в процесі виконання покарань. Деякі ув'язнені прямо заявляють, що у них немає намірів ставати законслухняними громадянами після звільнення. Персонал органів і установ повинен вміти протистояти таким заявам, за якими у ряді випадків нічого не стоїть, крім бажання заслужити повагу серед «своїх». Такі погляди в окремих випадках можна змінити. Завжди є невелике число засуджених, які дійсно не бажать жити у рамках закону та, відповідно, мало або взагалі не зацікавлені у реабілітаційних програмах. Однак, якщо вони у певній мірі хочуть брати участь у таких програмах, їм має бути надане таке право. Використовуючи наявні можливості, зі сплином часу в тюрмі можна досягти позитивних зрушень.

Використання різних форм підтримки засуджених не повинне слугувати лише досягненню короткострокового завдання повернутися до життя в суспільстві. Кожна людина має право на різні види допомоги, і часто немає підстав позбавляти ув'язнених можливості використовувати такі ж права. Зокрема, медичну допомогу можна розглядати, як необхідну умову подальшої реінтеграції в суспільство, проте лікування повинне бути забезпечене незалежно від того, переслідується така мета чи ні [3, с. 67]. Отже, керуючись базовими принципами, закладеними в МСП при організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, слід враховувати і ставлення до цього напрямку діяльності соціально-дезорганізованих осіб. При цьому варто передбачати шляхи залучення та можливості участі і таких груп засуджених у соціально-виховній роботі в установі.

Європейські тюремні правила в Оновленій редакції 2006 року оминають безпосередньою увагою питання соціально-виховної роботи із засудженими, що в науковому світі оцінено як поступове усвідомлення необхідності відходу від пануючого тривалий час підходу виправно-реінтеграційного напрямку діяльності пенітенціарної системи. Так, у п. 102 ЄТП зазначається: поза правилами, які застосовуються до всіх ув'язнених, режим для засуджених ув'язнених мусить бути спрямований на те, щоб вони вели відповідальний спосіб життя без скоєння злочинів. Ув'язнення з позбавленням волі саме по собі є покаранням, і тому режим для засуджених ув'язнених не повинен збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням.

У національному коментарі до наведеного пункту влучно зауважено, що зазначене в ньому правило відповідає вимогам ключових міжнародно-правових документів, включаючи статтю 10 (3) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [4], у якій підкреслюється, що «Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істот-

ною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання». Однак на відміну від Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у формулюванні, що міститься в цьому правилі, всіляко уникається використання терміна «реабілітація», який має додаткове значення насильно застосовуваних заходів. Замість цього в ньому підкреслюється важливість надання засудженим, які часто походять із соціально неблагополучних верств населення, можливостей для такого розвитку, яке дозволило б їм надалі самостійно обрати законслухняний шлях. У цьому Правило 102 наслідуює той самий принцип, що і Правило 58 Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими Організації Об'єднаних Націй. Воно є невід'ємною частиною таких правил. Нове правило замінює діючі Правила 64 і 65, загальні принципи яких, застосовні до всіх ув'язнених, включені в частини I і II нових Правил [5, с. 61].

Поряд із розглядом положень міжнародно-правових документів велике значення має і власне змістовний аналіз зарубіжного досвіду проведення соціально-виховної роботи та подібних видів діяльності, зокрема, вкрай важливим є визначення існуючої в зарубіжних країнах парадигми сутності виконання кримінальних покарань, зміна якої знайшла своє відображення і в самих міжнародних документах останніх часів. Під час розкриття цього питання варто відмітити, що з другої половини ХХ ст. гуманістична спрямованість реформ пенітенціарних відносин стала основною причиною збільшення кількості прихильників ідеї «нового соціального захисту». Вивчення деяких положень зазначеного теоретичного вчення становить значний науковий інтерес.

Прихильники зазначеного напряму вважають, що боротьбу зі злочинністю в цілому, як і державну кримінально-виконавчу політику, слід будувати відповідно до таких положень: 1) засоби боротьби зі злочинністю повинні розглядатися, як засоби захисту суспільства гуманними методами, а не за допомогою залякування індивіда; 2) засоби соціального захисту повинні включати або нейтралізацію правопорушника шляхом видалення його та ізоляції від суспільства (як крайній захід), або застосування до нього методів виправлення і виховання з метою його реінтеграції; 3) кримінальна політика держави, що заснована на положеннях доктрини «нового соціального захисту», повинна орієнтуватися на індивідуальне, а не на загальне запобігання злочинності, тобто вона повинна бути спрямована на ресоціалізацію конкретного правопорушника; 4) подібна спрямованість робить необхідною все більшу «гуманізацію» кримінального законодавства; 5) робота з виправлення особи правопорушника передбачає відновлення в нього впевненості в собі, формування позитивного особистісного «іміджу», почуття відповідальності поряд із розвитком правильних ціннісних орієнтацій тощо; 6) процес гуманізації системи кримінальної юстиції має на увазі також наукове осмислення причин злочинності, вивчення особистості правопорушника ще на стадії розслідування

злочину, а також згодом – під час реалізації кримінального покарання, причому переважно без ізоляції від суспільства [6, с. 61-62].

Не погоджуються з деякими положеннями теорії «нового соціального захисту» представники сучасної неокласичної школи кримінального права Франції Ж. Левассер, Р. Мерль, Ж.К. Соїе, М.Л. Рассат та інші. Дискутуючи з представниками доктрини «нового соціального захисту», ці юристи не погоджуються з необґрунтованим, на їхню думку, розширенням пільг для злочинців та осіб, позбавлених волі. Крім того, з точки зору неокласиків, теорія «нового соціального захисту» є небезпечною для індивідуальної свободи людини, оскільки фактично вимагає того, щоб кожна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, була на волі чи в неволі «соціалізована», тоді як чимала частина злочинців дотримується свого «покликання». Ресоціалізація може бути запропонована тільки тим, хто цього бажає, вказують вони. На противагу неокласикам М. Ансель у своїй роботі «Новий соціальний захист (гуманістичний рух у кримінальній політиці)» зазначає, що «важливо так побудувати покарання, щоб воно само по собі перевиховувало, щоб його функція ресоціалізації визнавалася головною, і щоб покарання соціального захисту, у першу чергу, переслідувало мету повернення злочинця в суспільство» [7, с. 245].

Існування різних точок зору хоча і загострює суперечності між представниками різних наукових шкіл, однак не заважає прогресивним юристам впроваджувати нову прогресивну теоретичну модель пенітенціарної системи – «реінтеграційну». Реінтеграційна модель передбачає, що метою покарання одночасно є і соціальна реабілітація засуджених, у тому числі ресоціалізація в спеціальних виправних установах, і соціальна адаптація в постпенітенціарний період.

Напрямок соціальної реабілітації злочинців передбачає гуманізацію умов відбування ними кримінального покарання. Прихильники цієї моделі вважають, що гуманного середовища існування неможливо досягти, не створивши спочатку нормальних (природних) умов життя для людини: безпечно існування, якісне, повноцінне харчування, безперешкодне отримання інформації, отримання належної медичної допомоги, більш-менш комфортні побутові умови, тактовне поведіння з боку персоналу пенітенціарної установи, впровадження чіткої організації режиму. Слід зазначити, що прихильниками «реінтеграційної» моделі «гуманне середовище» проживання розглядається не тільки як основний засіб соціальної реабілітації, а й як загальна умова реалізації інших засобів виправлення засуджених: навчання правилам поведінки в суспільстві, релігійно-моральне виховання, лікування від наркоманії та алкоголізму, психотерапії з метою вирішення особистісних психологічних проблем, зміни певних рис характеру і, у цілому, особистісного зростання (особливо при одночасному залученні до суспільно корисної професійної праці), професійне і загальноосвітнє навчання. Для стимулювання засуджених до добровільної

участі в програмах загальноосвітнього і професійного навчання широко застосовується система виплат стипендій і грошових премій. Виконанню зазначених завдань також сприяє прогресивна система виконання покарань [6, с. 63].

Напрямок соціальної адаптації передбачає сприяння засудженим як на заключному етапі відбування ними строку покарання, так і після звільнення їх із місць позбавлення волі. Так, на етапі підготовки засуджених до звільнення в межах «реінтеграційної моделі» передбачається широке використання «денних звільнень», «звільнення на вихідні», «відпусток за місцем проживання», «звільнення з метою відвідування занять у навчальних закладах» тощо, а також передача засуджених на поруки громадським організаціям або сім'ям. У цілому «реінтеграційна модель» виконання покарань спрямована на реалізацію трьох основних процесів: «особистісної реформації», «соціальної реабілітації» і «поетапної реінтеграції в суспільство». Мета покарання при цьому полягає в тому, щоб шляхом правильної реакції на злочин допомогти як самому злочинцеві, так і потерпілому зокрема та суспільству в цілому відновити суспільні відносини [6, с. 64].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід констатувати, що в науці кримінально-виконавчого права відсутня єдність до визначення напрямків впровадження міжнародних стандартів при здійсненні соціально-виховної роботи із засудженими. Недостатня увага до змислового розгляду імплементації міжнародного досвіду соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі перешкоджає формуванню системного уявлення про цілі даного інституту та засоби досягнення результату, призводить до складнощів при практичній реалізації названої діяльності. Впровадження міжнародних стандартів і принципів здійснення соціально-виховної роботи із засудженими потребує подальшого глибинного опрацювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мінімальні стандартні правила поведіння з ув'язненими. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212/print1430198150055198.
2. Європейські тюремні правила. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032/print1436376341337866.
3. Кримінально-виконавче право [Текст] : зб. нормат.-прав. док. / уклад. А.Х. Степанюк. – Х. : Право, 2005. – 464 с.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print1436376341337866.
5. Европейские пенитенциарные правила Res (2006) 2. Комментарий к тексту [Текст]. – Донецк : Донец. Мемориал, 2006. – 68 с.
6. Поздняков В.М. Личность преступника и исправление (историко-психологический очерк) [Текст] : учеб. пособие / В.М. Поздняков ; под ред. А.В. Пицелко. – Домодедово : ВИПК МВД РФ, 1998. – 70 с.
7. Ансель М. Новая социальная защита. (Гуманистическое движение в уголовной политике) [Текст] / М. Ансель; пер. с фр. Н.С. Лапиной; под ред. и с предисл. А.А. Пионтковского. – М. : Прогресс, 1970. – 312 с.